

05/1

JUNI 2005
25. ÅRGÅNG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Litteraturens troldmænd

Lise Manniche

Troldmænd og magikere har til alle tider fascineret mennesker. Hvor de nu især promoveres af underholdningsindustrien, er og var de i primitive samfund en integreret del af hverdagens problemløsninger.

Thots bog om magi

I Ægypten var magikerne vise mænd med en baggrund i præsteskabet og skrivekolerne. Samme baggrund havde den tids læger, og de to erhverv blev ofte bestredet af en og samme person. I de medicinske skrifter er der flettet en god portion magi og trylleformularer ind. Skrivekunsten var Thots domæne. Ikke blot havde han, sagde de, opfundet "gudeordene", dvs. hieroglyfferne, men han havde selv skrevet bøger om magi, som alle troldmænd ønskede at få fingre i. Vi kender indholdet af en af dem, eller i hvert fald resultatet af at fremsige de trylleord, den rummede. Da ville man dels kunne forstå dyrenes sprog, dels med sine egne øjne kunne se solguden Ra og Nigudekredsen komme til syne på himlen. Det sidste kunne man måske bestride det nyttige i, og at forstå dyrenes tale behøvede man blot være bonde for

Fig. 1 Prins Khaememwase.
British Museum. (Foto LM).

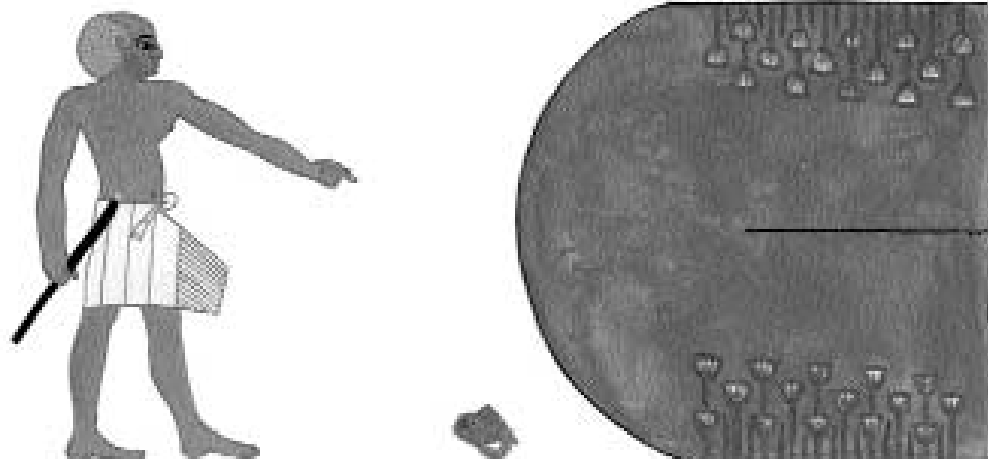

Fig. 2 Ny illustration
af LM til historien
om Djadjaemankh.

at kunne. Bata, den yngre bror i Historien om de to Brødre (se nedenfor), fik i hvert fald et forspring for sin ældre bror, da førerkoen røbede for ham, at storebroren stod bag stald døren med et spyd for at slå ham ihjel, da han troede, at Bata havde forført hans kone.

Vi får et indtryk af en usædvanlig student i magi i en demotisk fortælling, som er en slags fortsættelse af den om Thots hemmelige bog, idet den handler om den næste generation, hvor bogen også optræder. Den første er nedskrevet i det 3. årh. f. Kr., den anden midt i det 1. årh. e. Kr. Hovedpersonen i den første historie er Setne. Han er inspireret af en historisk person, prins Khaemwase, der var den fjerde søn af Ramses 2. [fig. 1]. Han blev kendt som en af historiens første oldgranskere, og eftertiden kaldte ham ved hans præstetitel *sem* (der forvanskedes til Setne). I den anden historie bliver Setne far til en søn, Si-Osiris, der er så begavet, at han faktisk slet ikke behøver en lærer. I en alder af tolv år kommer han på sin første officielle prøve. Et nubisk sendebud ankommer til faraos hof med en besked bundet til kroppen og forespørger, om der er nogen, der kan læse dokumentet uden at bryde dets segl, uden at åbne det? I modsat fald vil han gøre Ægypten til skamme i sit hjemland. Faraos sender bud efter Setne, der, trods den umulige opgave, udbeder sig ti dages betænkningstid for at undgå at skade Ægyptens rygte blandt "gum-

miæderne", som han kalder dem. Sønnen tilbyder sin hjælp. "Det er da ingenting," som han siger. Han hævder at kunne læse hele faderens bibliotek højt, uden at åbne rullerne. Det viser sig, at det famøse dokument rummer en beretning om, hvordan en nubisk troldmand engang i en fjern fortid havde tryllet farao til Nubiens hersker for blot at få 500 stokkeslag og blive sendt hjem igen på bare seks timer. Men farao havde også en troldmand ved navn Horus, søn af Panehsi. Han tog sine bøger og amuletter med, udtalte en magisk formular og bandt en amulet fast på farao for at beskytte ham mod yderligere antastelser fra den nubiske troldmand, hvorpå han hastede til Thots tempel for at bede om hjælp. Guden viser sig for ham i en drøm og siger, at han skal gå ind i et aflåst rum i templet, hvor der står en kiste med "Bogen om magi", som han selv har skrevet. "Kopier den og læg den tilbage igen." Farao får en amulet på sig, som beskytter ham mod den nubiske troldmand, og samtidig trylles den nubiske hersker til Ægypten for at få de 500 stokkeslag at mærke på sin egen ryg. Historien udvikler sig med flere konkurrencer i trolddomskunster med andre nubiske troldmænd (Ægypten v. Nubien), hvoriblandt et interessant koncept, der isolerer farao fra hans folk i en enorm kuppel. Ægypterne går naturligvis af med sejren.

Derpå afslører Si-Osiris sin sande identitet: han er i virkeligheden Horus, søn af Panehsy,

Fig. 3 Magiker beskytter en nyfødt kalv fra G. Robins, *The Art of Ancient Egypt*, fig. 77.

der er kommet op fra underverdenen for at redde den nu siddende farao fra et moralsk nederlag overfor nubierne.

Tempelbibliotekerne rummede andre nyttige opslagsværker, som magikerne kunne konsultere. Vi kender titlerne på, men desværre ikke indholdet af nogle af dem som f. eks. Kapitlet om at forhindre alt ulykkebringende, Om at afværge en krokodille, Om afværgelse af farlige dyr. De er omtalt i inventarlisten i biblioteket i Edfu-templet. Det ældgamle soltempel i Heliopolis havde et bibliotek, der nød en ganske særlig prestige. Det ved vi fra den komplekse historie om Petese, søn af Petetum, der var præst for Atum i templet, nedskrevet omkring 100 e. Kr. Petese, som formodentlig er en historisk person, der levede først i det 4. årh. f. Kr., havde ry som skriftklog ikke blot i den ægyptiske, men også den græske litterære tradition. Han optræder i en rammefortælling, der rummer 70 andre historier af forskellig oprindelse. Mange fragmenter opbevares i Carsten Niebuhr Afdelingen på Københavns Universitet. Petese ønsker at vide, hvor mange år han har tilbage. Ved hjælp af sine magiske kundskaber lykkes det ham at aftvinge et spøgelse svaret: 40 dage. Han beslutter dels at bruge tiden på at hygge sig med sin kone, dels på at offentliggøre indholdet af nogle af de hemmelige bøger i tempelbiblioteket. Samtidig skal han forberede sin egen begravelse, hvilket meget økonomisk sker ved, at han skaber det nødvendige personale af voks. Derpå former han to bavianer af voks, hvem han giver den opgave at samle 35 historier om last og 35 historier om dyd – en hver dag (hvilket giver de

70 dage, som en fin balsamering ville tage). Han udstyrer dem med skrivetøj og papyrus til at nedskrive det, der i realiteten er Peteses litterære testamente, for historierne lægges i munden på bavianerne af selve solguden, der taler med Peteses stemme. Ikke overraskende involverer alle historierne kvinder. Desværre er de yderst fragmentariske.

Litterære troldmænd

Troldmænd optræder i andre tekster, der kan have en fiktiv eller reel historisk ramme, men som er af litterær art. I de korte æventyr, der rummes i Papyrus Westcar (nedskrevet ca. 1700 f. Kr.) præsenteres vi for nogle kendte magikere i Gamle Rige. Der er Djadjaemankh fra kong Snofrus tid, der kan trylle farao i godt humør ved at forslå en sejltur med tyve smukke kvinder. Det var dog faraos egen idé at lade dem tage tøjet af, inden de som Kraka iførte sig fiskenet. Da styrepigens amulet falder i vandet og hun holder op med at ro, hidkaldes Djadjaemankh igen for at ændre på landskabet: ved med et trylleord at folde den ene del af vandet ovenpå den anden finder han amuletten liggende på et potteskår [fig. 2]. Pigen bliver glad igen og styrer videre, og faraos dag er reddet.

På Cheops' tid møder vi Djedi, 110 år gammel og med en appetit, der er en yngre mand værdig. Han kan nogle virkelig nyttige tricks såsom at sætte hovedet på en slagtet gås og få den til at blive som før og at tæmme en vild løve. Derudover ved han, hvordan kongen skal skaffe sig oplysninger om antallet af hemmelige rum i Thots tempel, for majestæten nærrede et brændende ønske om at lave en kopi til sit eget gravmonument. Dette er – i parentes bemærket – den eneste gode grund til at lede efter flere hemmelige rum inden i Cheops-pyramiden, men det er ellers ikke blevet fremført som argument. Endelig er han i stand til at spå om fremtiden, idet han kan forudsige hvem der bliver Ægyptens konge flere generationer ud i fremtiden.

I samme papyrus er der endelig Webaoner, som ellers er præst i Ptahs tempel i Memfis under en fiktiv kong Nebka. Ud over sine troldomsformularer anvender han et ikke nærmere specificeret instrument af ibenholt og guld for at programmere en vokskrokodille til at blive virkelig ved kontakt med vand på et tidspunkt, hvor han ikke engang selv er til stede.

Disse magikere havde som sagt en akademisk baggrund. De var "lærde", på ægyptisk *rh*. Da Ramses 2. fik en forespørgsel fra fyrsten af "Bakhtan" (Bactrien) om at få sendt en ægyptisk læge for at helbrede en syg prinsesse, er det Thotemheb, en klog mand, der er dygtig til at skrive, der hidkaldes. Nu er det ikke for at skrive, han sendes af sted, men han kender de rigtige skrifter, og han er da også i stand til at stille den diagnose, at prinsessen er besat af en ånd. Efter en del tid sender Ramses 2. så en helsebringende statue af guden Khonsu af sted, som opnår det ønskede resultat gennem direkte forhandling med den onde ånd i prinsessens krop. Thotemheb hører vi ikke mere til.

Guddommelig indgriben kan have karakter af magi, som når guderne skaber en sø fuld af krokodiller for at skille Bata fra sin storebror (se nedenfor), eller som når Ptah sender en skare mus for at æde assyrernes pile, da de var i krig med den ægyptiske konge, men det ligger på et andet plan end egentlige trolddomskunster. Når guderne benytter sig af decideret magiske formularer, kan det imidlertid sammenlignes med det, deres jordiske kolleger udfører. Thot kan for eksempel ved at fremsige sine trylleord styre solens gang på himlen og dermed få verden til at gå i stå. Det ved vi fra en længere tekst på en statuebase, der har haft en helbredende figur af Horus ovenpå. Teksten beretter om Horus' barndom i sivkrattene, hvor han blev skjult for sin slemme onkel Seth. Det lille barn bliver stukket af en skorpion eller en slange og ligger slapt på jorden. Hans mor Isis, der ellers er ekspert i magi, er ganske rådvild, indtil gudinden Selkis får en idé: "Søster Isis, anrøb himlen, så vil solbådens mandskab standse og solgudens båd vil ikke blive drevet frem af en gunstig vind, ikke så længe Horus ligger der på siden". Solbåden standser ganske rigtigt, og det er først, da Thot fremsiger sine trylleord og erklærer giften magtesløs, at solen fortsætter sin gang.

Verdslige troldmænd

Ud over de lærde fandtes der folk, der var *rh ht*, "der kender ting", dvs. magiske ting. Det var dem, der spillede en rolle i ægypternes dagligliv, for eksempel når bønderne skulle have deres kvæg eller æsler igennem en kanal udenom krokodillernes glubske kæber, eller når en kalv skulle hjælpes ud af sin moders liv [fig. 3].

Troldmanden stillede sig op og sagde sine formularer, mens han pegede på det eller den, der skulle beskyttes, med sin lillefinger. I en senere, demotisk fortælling om den store stærke løve, der til slut redder livet takket være en lille mus (en episode, der også er kendt fra Æsop og Lafontaine), hører vi om en amuletmager, der påstår at han kan lave amuletter, som sikrer et langt liv [fig. 4]. Det viser sig dog, at han i historien bruger sin kunnen til at lokke en anden løve hen til et træ, hvor han klemmer dens pote fast.

Helte med magiske evner

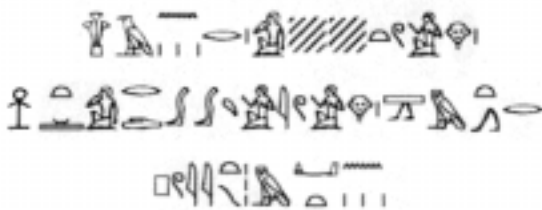
I historien om "Prinsen der kendte sin skæbne" er der en væsentlig passage, der, grundet resultatet, må involvere overnaturlige evner hos prinsen. I sin flugt fra sin skæbne ankommer han til landet Naharina (i det nuværende Irak), hvor

Fig. 4 Amulet i form af et beskrevet stykke papyrus. Ägyptisches Museum Berlin. (Foto LM).

Fig. 5
Magikeren
Amenmose. Fra
Pinch, fig. 26.

der møder ham et sælsomt syn. Fyrsten af Naharina har “ingen børn undtagen en datter”, som han har anbragt i et tårn, og han har annonceret blandt fyrsterne i de omkringliggende lande, at den, der når op til datterens vindue, skal få hende til ægte (og i praksis arve fyrstedømmet). De håbefulde unge mænd hopper og hopper, men uden held. Da den ægyptiske prins dukker op, har de hoppet i tre måneder. Prinsen, der hele tiden optræder incognito, betragter sceneriet og udtaler følgende:

(“Hvis ikke mine ben gjorde så ondt/hvis jeg kunne fortrylle mine ben, ville jeg hoppe med jer”). Det springende punkt (så at sige) er oversættelsen af ordet $\text{f} \text{---} \text{a}$. Vi må se på resultatet: at det faktisk lykkes prinsen at hoppe op til prinsessen. Så enten har han fået løst problemet med sine ømme fødder, eller også har han haft kendskab til en trylleformular, der kunne give ham en usædvanlig affjedring. Han vinder prinsessen og fyrstedømmet, og det ser ud som om han også overvinder sin skæbne (= nærmere specificerede dødsårsag). Slutningen af historien mangler.

“Historien om de to brødre” står på en papyrusrulle i British Museum (Papyrus d’Orbiney). Den består af to klart adskilte dele, der oprindeligt måske slet ikke har haft noget med hinanden at gøre, men som er blevet føjet sammen senere. En skriver har følt, at der manglede en slutning i den ene og nogle forudsætninger i den anden. Del 1 erindrer om historien om Potiphars hustru i Biblen, hvor en kvinde forelsker sig i sin svoger og hævner sig på ham, da han afviser hende. I den ægyptiske version drejer det sig om storebror Anup og lillebror Bata. Bata bor hos sin bror og hans kone, arbejder i marken, og ved at slæbe tunge kornsække har han udviklet en beundringsværdig muskulatur. Det bemærker svigerinden, og hun inviterer lillebroren til at “tilbringe en time sammen med hende”, som man udtrykte det dengang. Han afslår uden at betænke sig, men for ikke at tabe ansigt må svigerinden overfor sin mand hævde, at initiativet var lillebrorens. Hun sminker sig som var hun blevet tævet. Da Anup kommer hjem, ser han straks en sammenhæng og jager Bata på porten – kun Bata evner til at forstå førerkoens tale redder ham fra døden. Sagen går over gevind, og Bata kastrerer sig selv. Dette kommer han til at fortryde, da han i del 2 befinder sig i Pinjedalen helt alene. Guderne fatter medlidenhed med ham og skaber ham en underskøn kvinde. “Jeg er en kvinde som du”, må han dog fortælle hende, og da hendes skæbne yderligere er beseglet ved, at guderne har bestemt, at hun skal “dø ved en kniv”, er der lagt op til konflikter. I takt med at historien udvikler sig, forvandler Bata sig først til en tyr, dernæst til et perseatræ og sluttelig til sin egen søn (undfanget ved at hans hustru slugte en perseasplint). Da Bata er en almindelig bondeknlod, må hans evner til at

skifte ham være forårsaget af guddommelig indgriben, men det uddyber historien ikke, undtagen i begyndelsen, hvor den aktiveres af Batas bøn, og guderne skaber en flod fuld af krokodiller mellem de to brødre. Dermed er vi med denne fortælling inde på et område, der nok rummer mærkværdige hændelser, men hvor aktørerne styres af højere magter snarere end af deres egne evner som magikere.

Historisk kendte troldmænd

De magikere, der udgik fra templernes læreanstalter, har været professionelle. Deres kunnen har været anvendt i mange af de rituelle handlinger, der blev udført i templet til hverdag og ved specielle lejligheder, det være sig fester, kroninger, orakler og andet. Skal vi søge efter historiske personer, der har bestredet sådanne hverv, kan man undersøge titler på gravejere rundt omkring i landet. Gamle Rige repræsenteres af Shepseskaefankh, der var magiker for gudinden Selkis med en grav i Giza. I Theben fungerede i det 18. dynasti blandt andet følgende personer:

Ahmosi, hieroglyfskriver, mysteriechef i *per duat* ("morgenhuset", præsternes påklædningsværelse) (thebansk grav nr. 241)

Tuthmose, kaldet Paroy, chef for mysterierne i Anubis' kiste, balsamerer (thebansk grav 295)

Aakheperrasonb, mysteriechef (gravkegle 523)¹

Nedjem, mysteriechef (gravkegle 362)

Neferhabef, mysteriechef i Karnak (gravkegle 78)

Amenmes, Amons mysteriechef (gravkegle 167)

Fra Ramesside-tidens Deir el-Medina kommer en stele viet af en magiker for Selkis ved navn Amenmose [fig. 5]. I 20. dynasti kender vi Kynebu, mysteriechef på Amons gods (den ødelagte thebanske grav 113 samt en statue i Hannover) [fig. 6]. I 22. dynasti hører vi om en Pediamon, mysteriechef i Hathors og Bastets templer, søn af Hor, mysteriechef i Hathors(?) tempel (gravkegle 483). Begge bar andre præstetitler.

Der er intet i udsmykningen af disse personers grave (hvis vi har dem), der antyder noget som helst om ejernes embede, men det har nok heller ikke været det nemmeste at gengive visuelt.

*Tak til Kim Ryholt, CNA, for indsigt i et nyt bind om Petese-historierne, der pt er i trykken.

Fig. 6 Kynebu og hans hustru. Statue nu i Kestner-museum i Hannover. Fra museets løsblade 9, fig. 18.

Litteratur

R. Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice* 1993 (afhandling).

G. Pinch, *Magic in Ancient Egypt* 1994 (populær bog om magi, mange illustrationer).

Kapitel 4 handler om troldmænd og præster.

W. K. Simpson (red.), *The Literature of Ancient Egypt* 2003.

Flere af de ovenfor omtalte historier vil være at finde i en kommende publikation, oversat og illustreret af LM. *Troldmanden Djadjaemankh, Prinsen der kendte sin skæbne og Løven og musen* er tidligere udkommet som separate publikationer illustreret af LM, men er for længst udsolgt fra forlagene.

Noter

¹ En gravkegle sad sammen med en hel række andre identiske oven over indgangen til gravkapellet. En enkelt gravkegle er således bevis for tilstedeværelsen af en grav, selv om denne ikke mere findes. Kegler er bl. a. udgivet i et korpus af F. L. Macadam, hvortil numrene henviser.

PAPYRUS

Hungersnødsstelen

Paul John Frandsen

Litteraturens troldmænd

Lise Manniche

Et personligt minde om Amenhotpe 3.

J.R. Harris

Aten min fader

J.R. Harris

Valdemar Schmidt, Danmarks første

ægyptolog

Torben Holm-Rasmussen

Mønter i det romerske Ægypten

Erik Christiansen

Tutankhamons ansigter

Lise Manniche

Druer før og nu

Lise Manniche

